

A KAPITALIZMUS VÉGE ÉS A BALOLDAL TÖRTÉNETI PERSPEKTÍVÁBAN

V A R G H A B Á L I N T T A M Á S

A kapitalizmus véget ért, mert 1) az állami tervezés és beavatkozás felszámolta a piacokat, 2) a globális szakosodás felszámolta a munkásosztályt és a polgárságot, 3) a monetáris tervezés pedig monetáris stimulusteremtéssel cserélte fel a többletérték előállítását. A kapitalizmus vége azért észlelhető nehezen, mert minden figyelmünket egy vele lényegazonos történeti forma, a „szocializmus” vége kötötte le. A szocializmus a kapitalizmus öntudata, amely mint ilyen segítette elő a kapitalizmus kiteljesítését, majd felszámolását. A kapitalizmus leválthatatlan és meghaladhatatlan történeti formának tűnik föl. Könnyebb elképzelni a világ végét, mint a kapitalizmus végét – szól Mark Fisher híres mondása.¹ Ezzel szemben a szocializmusról Fukuyama magabiztosságával tudjuk, hogy végleg és visszavonhatatlanul véget ért, a baloldal elbukott, a munkásosztály eltűnt stb.² Mégis miért gondoljuk így? A fenti állítások regisztrálják azt, hogy valami gyökeresen megváltozott, de meglegszenek azzal, hogy a kapitalizmus korszakairól (például posztfordizmus) vagy annak alakváltozatairól értekezzenek,³ miközben a valóság nyilvánvalóan új megnevezésért kiált.⁴

A TÓKÉS RENDSZEREK ÖNTUDATRA ÉBREDÉSE

A kapitalizmus 1929–33-ban halálos sebet kapott.⁵ Azok az államkapitalista megoldások, amelyek erre válaszul a fasiszta korporativizmusban, a New Dealben vagy éppen a szovjet rendszerben öltöttek testet,⁶ a tőkés versengés helyébe állami megrendeléseket, az állam keresletteremtő erejének döntő szerepét állították. Sőt majd’ mindegyik nyíltan a „kisajátítók kisajátítása”, az államosítások eszközéhez is nyúlt. Nem mellékesen ezzel egyidőben a ’30-as években Európában esett el a munkásság attól, hogy saját politikai mozgalmi politikai eszközökkel szerezzék meg az állami főhatalmat. Véletlen egybeesés volna?

1 Lásd: Mark FISHER: *Capitalist realism. Is there no alternative?* Zero Books, 2009. Ugyanakkor a szállóigévé vált kifejezés Fisher mellett Frederick Jameson és Slavoj Žižek munkái nyomán lett közismert.

2 Francis FUKUYAMA: *The End of History and the Last Man*. Free Press, New York, 1992.

3 Lásd: *Varieties of capitalism, Varieties of Approaches*. szerk. David COATES, Palgrave Macmillan, New York, 2005.

4 A kapitalizmus végére utaló vagy azt felismerő gondolati teljesítmények, fogalomalkotások közül az írás az alábbi előzményeket gondolja tovább: Werner SOMBART: *Der Moderne Kapitalismus III.* és Yannis VAROUFAKIS: *Technofeudalism. What Killed Capitalism*. Penguin Books, London, 2023.

5 lásd: POLÁNYI Károly: *A nagy átalakulás* [1944] ford. PAP Mária, Napvilág Kiadó, Bp. 2004. Vö.: Yannis VAROUFAKIS: *The global Minotaur. America, Europe and the future of the world economy*. Bloomsbury Publishing, London, 2015.

6 Friedrich August HAYEK: *The Road to Serfdom*. University of Chicago Press, Chicago, 1944.

Miközben a kapitalizmusra baloldaltól leselkedő veszélyt kivédekezték, a megszülető államkapitalista rezsimek a kapitalizmus lényegi vonását is elengették. Ez nem csupán azt jelenti, hogy a tőkés részérdek helyébe az állam immár véglegesen saját magát mint ösztökést, az ösztökésérdek reprezentánsát állítja, hanem döntően azt, hogy a tőkés(ek) időben limitált és piaci alapú kalkulációja helyébe az állam időben is tágabb horizontú és szélesebb tervezése lépett (lásd keynesi vagy anticiklikus gazdaságpolitika). Ez a tervezés a kapitalizmus mozgását kerülőutakra terelte, és ennek eredőjeként a piac már annak alapjaként is megsemmisült, hogy az állami beavatkozás számára információt adjon arról, hogy mikor és milyen módon kell beavatkozni. Ebben az újonnan megjelent tervezésben rejlő reflektivitás és önreferencialitás éppen úgy elzárja a klasszikus ártermeléstől és annak törvényeitől a kialakult politikai-gazdasági rendszert, mint a digitális tőzsdei információkon alapuló tőkepiacot, éppen úgy, amint a szovjet típusú rendszerek voluntarista tervezése lehetetleníti el a „valódi” szükségletek és azok kielégítését korlátozó tényezők felismerését.

A háborút követően az USA „katonai-ipari komplexumának” afféle „militarizált keynesiánus” működésében jegecesedett főszabállyá ez az államkapitalista modell. A kapitalizmus immár végleges meghaladásának egyik fontos jeleként olvasható a 2008-as pénzügyi válságot követően a pénzügyi intézményeknek nyújtott állami mentőövek, a „szocializmus a gazdagoknak” gyakorlatának kendőzetlen felvállalása. Éppen napjainkban pedig a versengő termékek és megoldások közötti kapitalista versenynek nemcsak hiányát, de egyenesen lehetetlenségét mutatja meg az a szembetűnő érdekesség, hogy az ún. dekarbonizáció hívószava alatt elsőként megy végbe az emberiség történelmében kizárólag voluntarista, állami, adminisztratív, bürokratikus döntések útján kikényszerített technológiaváltás (zöld átmenet). Szó sincs tehát a versengő technológiák, versengő üzleti modellek által adott válaszokról, amelyek életképessége, gazdaságossága felől a piac úgynevezett keresleti oldala mondhatná ki a döntő szót.

SZOCIALIZMUSOK ÉS A KAPITALIZMUS

A kapitalizmus végét egyfelől az tette lehetővé, hogy a kapitalizmus felismerte saját mozgásformáit és logikáját. Ebben a marxizmusnak, amely először és azóta is a legkimerítőbb elemzését adta a tőkefelhalmozás logikájának, elévülhetetlen érdemei vannak. A kapitalizmus a marxizmusban ébredt saját öntudatára.

Tézisek

1. A kapitalizmus azért tűnik meghaladhatatlannak, mert már rég véget ért.
2. A kapitalizmus képes felszámolni saját alapjait, és azokat sikerrel már fel is számolta.
3. Ami a felszámolt kapitalizmus helyén marad, az nem a szocializmus, hanem a kapitalizmus szimulációja, egy skanzen.
4. A kapitalizmus utáni állapotban a felépítmény határozza meg az alapot.
5. Éppen azért esik nehezünkre felismerni és elfogadni a kapitalizmus végét, mert helyét annak szimulációja vette át.
6. Ott, ahol volt kapitalizmus, azt jelentős részben éppen a baloldal hozta létre.
7. A szocializmus végének és a munkásosztály eltűnésének kinyilvánítása helyettesíti a kapitalizmus végének beismerését.
8. Ez a helyettesítés azért lehetséges, mert a baloldal által szervezett munkásság és a kapitalizmus egymást feltételezik, lényegazonosak.
9. Kapitalizmus nem létezhet (nem fejlődhet és nem maradhat mozgásban) úgy, hogy a célja önmaga, a kapitalizmus annyiban létezik, ha a célja saját maga felszámolása.
10. Aminek a célja a kapitalizmus, az a kapitalizmus szimulációja.

Gyárilap –
A Rimamurány–Salgótarjáni
Vasmű látképe 1926-ban
(Fortepan)

Miért is volt ez lehetséges? Elsősorban azért, mert az a kapitalizmus, amelynek alapvonásait Marx *A tőke* című, 1867-ben megjelent első kötetében megrajzolta, a mű születésének pillanatában még csak nyomokban létezett, földrajzi értelemben limitált kiterjedéssel és társadalmi értelemben is korlátozott penetrációval. Másfelől, míg a marxista hagyomány mindig abban volt erős, hogy a kapitalizmus kritikáját nyújtsa, azzal mindig adós maradt, hogy ugyanilyen intellektuális igényességgel szóljon a kapitalizmust majd esetleg felváltó úgynevezett szocializmusról. Nem is véletlen, hogy amikor a marxista hagyatéokra támaszkodó forradalmároknak társadalmi mérnökösködéssre adódott lehetőségük, a szocializmus építéséhez jóformán semmilyen gyakorlatilag használható támpontot nem leltek az elmélet *magnum opus*ában. Amihez viszont kézzelfogható alapanyagot kaptak, az nem más, mint a modern ipari kapitalizmus alapvető kereteinek lefektetése volt. A kapitalizmust tehát – többek között – a marxista reflexió teszi implementálható politikává (*policy*). Ez a legszembe-tűnőbb a szovjet rendszerek esetében, amelyek a marxista elmélet által ihletett módon hozták létre saját államkapitalizmusait, de éppen ennyire igaz az euroatlanti kapitalista fejlődésre is, amelyben a kapitalizmus telivér formája, a „jóléti állam” (*welfare state*) a szociáldemokrata kormányok és/vagy szociáldemokrácia által szervezett munkásság partnerségében jön létre. Nyugaton a kapitalizmussal szemben kevésbé kritikus gondolkodók (von Hayek, Keynes, Schumpeter, Sombart) sem lettek volna képesek belátásaik és érveik rendszerzésére a marxista kritika eredményei nélkül.⁷

Kelet-Európa döntően agrárjellegű és társadalmait tekintve feudális maradványokkal terhelt részein nyilvánvalóan az államhatalmat megkaparintó *marxista ideológia vezet be a kapitalizmust*. Teszi ezt a mezőgazdasági többlet erőszakos átcsoportosításával, létrehozva a kapitalizmus alapvető technikai és társadalmi infrastruktúráit, városiasít, proletarizál, tőkét halmoz fel, iparosít, sőt a *dognaty y peregnaty*, valamint az úgynevezett „gulyáskommunizmus” alakváltozataiban a (kis)polgári életforma, fogyasztási és kulturális profil kialakításában is jeleskedett. Mindezt nem véletlenül, mintegy nem szándékolt eredményként érte el. A marxizmus – keleti agrártérsegek forradalmárjai számára mindig kényelmetlen – fejlődésmélete, mely szerint a szocializmust szükségképpen meg kell hogy előzze a kapitalizmus, a szovjet rendszerek minden lényeges formáiban és stációiban (NEP, *dognaty i peregnaty*, vegyes gazdaság) ott

⁷ Vö. MADARÁSZ Aladár: Két lexikoncikk a kapitalizmusról. *Korall*, 2018/72. 69–95.

Tőke és munka –
A sztrájkok önsorsrontó
hatásának ábrázolása
a Puck magazinban
a 19. század végén
(Library of Congress)

kísértett. Sőt, a marxizmus eltorzult olvasatai is utat találtak a kapitalizmus építésének igazolásához. Gondoljunk csak az állami vagyon elrablására a korábbi posztszovjet elítéltek által: ők szó szerint értették és igazolást is merítettek Marx történeti elemzéséből, mely szerint az eredeti tőkefelhalmozás *sajnálatos módon bár, ám szükségképpen* kriminális kisajátítást jelent.⁸

A szovjet típusú államkapitalizmus végével szokás együtt elsíratni az európai jóléti államot mint amelynek létrejöttében nagy szerepe volt a versenytárs jelenlétének. De helyesebb inkább arra figyelemmel lenni, hogy a keleti, adminisztratív, represszív államkapitalizmus (bár hatékonysága és elmaradottsága a kezdetektől szembeötlő volt) mintha egy hajszálnyival, egy évtizeddel tovább bírta volna, mint a nyugati típusú államkapitalista forma.

A KAPITALIZMUS ÖNREFERENCIÁLISSÁ VÁLÁSA

A marxizmus lényegében az az elmélet, amely először tette áttetszővé a kapitalizmus logikáját s így nem csupán felismerhetővé, hanem a kalkulatív ész számára tervezhető módon megvalósíthatóként is kínálta föl ott, ahol az még fel sem ütötte a fejét. A kalkulatív ész által tervezett módon megvalósított kapitalizmus azonban lényegét tekintve már döntően más lesz, mint az az egyes tőkék profitelvű működéséből következne. A tervezéssel nem az az első számú probléma, hogy kellő mennyiségű információ híján és elégtelen számítástechnikai háttérrel nem kecsegtet eredménnyel (lásd szovjet rendszerek), hanem az, hogy amennyiben sikeres, akkor visszavonhatatlanul felszámolja a tárgyat, vagyis az *a priori*, objektíve és külsőként tételezett gazdaságot és piacokat. Ezzel a felszámolással pedig a teljes racionalitás szándékával ellentétesen utat nyit

⁸ Azt, hogy maga a marxizmus képezhet hídfőt a kapitalizmus és liberális demokrácia ideologikus igazolása felé jól példázza az úgynevezett Lukács-iskola tagjainak szellemi mozgása, vö: FEHÉR Ferenc: *A bestiárium antropológiája*. Gond-Cura Alapítvány, Bp. 2007, VAJDA Mihály: *Utam Marxtól*. Pesti Kalligram, Bp. 2014.

a legpusztítóbb irracionalitásnak (nyugati típusú államkapitalizmusok), hiszen nincs mibe beavatkozni, a megismerő és a megismerés tárgya így végleg egymásba omlanak.

Vegyük először is azt példának, hogy manapság a jegybankok az árstabilitásért viselt felelősségük okán nem csupán a pénz mennyiségére kívánnak hatással lenni, de elsősorban a piacok inflációs várakozásait kívánják menedzselni. Ez a kifinomultnak és professzionálisnak ható monetáris politika csak azt nem képes meghaladni, hogy az ún. „inflációs várakozások” már mind a jegybank(ok) várható politikáival is kalkulálnak, legyen az akár a várakozások menedzselésére vonatkozó politika is. Az önreferencialitás körbeforgásában ezek az aktorok aztán képesek szándékaikkal és jól felfogott érdekeikkel ellentétes káoszt előidézni.

De a „beavatkozás” illuzórikus voltát megerősíti az is, hogy a digitális pénzügyi műveletek egy tekintélyes része ma már az idő dimenziójának teljes kikapcsolását kínálja föl. Így az azonnal elérhető információk azonnali gazdasági műveletekhez vezetnek, amely gazdasági műveletek eredményei ismét valós idejű piaci információként jelennek meg. Az azonnaliság és az egyidejűség nem mérsékelte a piacok „tökéletlenségét”, hanem éppen ellenkezőleg: összeomlasztotta a piacokat, hiszen a pénz- és árupiaci műveletek alapvető viszonyítási pontjai (kereslet, kínálat, piaci ár) nemcsak, hogy pillanatról pillanatra változnak, hanem immár *saját magukat reflektálják, tükrözik* minden mozzanatban. Nyilvánvaló kell hogy legyen, hogy a „reálgazdaság” szférája időben létezik, az *input* és az *output* közötti értékkülönbség szükségképpen eleme az idő, az érték kulcsmozzanatának mértékegysége is a munkaidő. Az időnkívülség és az időbeliség gazdaságának a szférái közötti érintkezés pedig soha nem lesz súrlódásmentes.

Öntudat és tervezés

Lukács György felismerte, hogy amennyiben a munkásosztály osztályként, cselekvőként vesz részt a történelem alakításában, nincs mit mérlegelni azon, hogy a „külső feltételek mennyiben adottak” egy forradalomhoz, hiszen ezek a feltételek a cselekvés következményeként alakulhatnak ki.⁹ Mint minden ilyen esetben, ez kellő morális felhatalmazást ad a cselekvéshez, de egyben felszámolja a cselekvés mércéjét és a valóságot is mint amely olvasható információkkal szolgálhat a kalkulatív ész számára.

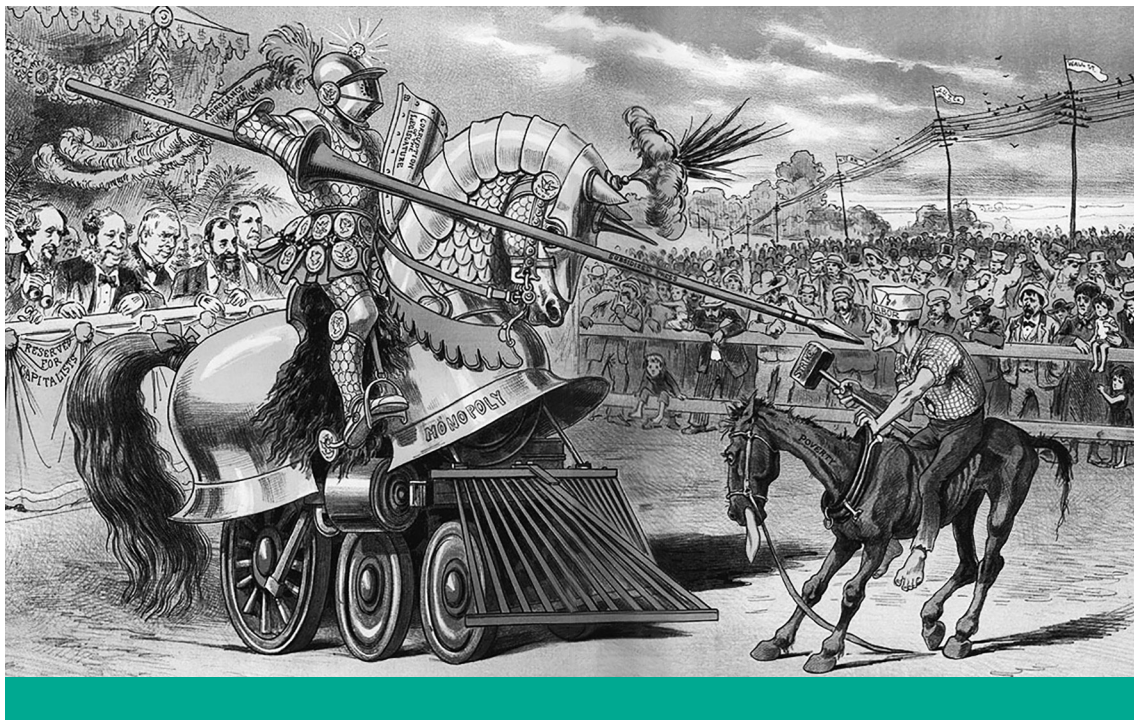
A fordulat különös jegye ugyanakkor, hogy konkrétan és történelmi lépésekben az ezt a műveletet végrehajtó öntudat nem a munkásosztály oldalán született meg. A marxizusból – Lukács nyomán – nemcsak az következhet, hogy a munkások osztályöntudatának megjelenése azt *für sich* osztállyá és történelmi cselekvővé emelheti, hanem az is, hogy *az öntudat megszülethet a tőkésosztályok oldalán is* – pontosan ez történt. A partikuláris részérdekeiket követő tőkésök öntudatra ébredt osztályformája lépéseit egyezteteti és nagyívű történelmi tervezésbe ágyazza, hasonlóan a munkásosztály egykori forradalmi pártjaihoz. A tőkésosztályok egyfelől az államban ébrednek öntudatra és lépnek elő történelmi cselekvőként, hogy meghaladják a kapitalizmust, másfelől transznacionális tőkésosztályként tesznek kísérletet az állam meghaladására is. Ám a tőke versengő természetű, az egyes tőkés önérdékkövetésére építő formája (piac) mindkét mozzanatban fölszámolódik, hogy egy magasabb szinten artikulálódjék újra.

**öntudatra ébredt
a transznacionális
tőkésosztály** »»

Polgárság és munkásosztály

A polgári- és a munkásosztály(ok) megnevezései lényegében azt a társadalmi formát takarják, hogy a termelés két döntő tényezője, a tőkejavak és a munkaerő, egyazon társadalmon belül (is) megtalálhatók. Az ugyanabban a társadalomban a tőkét és a munkát is reprezentáló működés egyik alapfeltétele a szervezett munkásosztály. Nem csupán azért, mert a munkáltató és a munkaadó közötti

9 LUKÁCS György: *Történelem és osztálytudat* [1922] Gondolat, Bp. 2023.

Munka és tőke –

A munkavállalók és az ipari monopóliumok viszonyának ábrázolása a Puck magazinban a 20. század elején
(Library of Congress)

alku kölcsönös érdekelttségüket és egymásra utaltságukat is egyértelművé teszi, és nem is csak azért, mert a munkát a tőke szempontjából is megszervezeten (tehát pacifikáltan, alkuképesen, kiszámítható félként) kínálja föl. Ennél is jelentősebb tény ugyanis, hogy az így kiharcolt magasabb bérszínvonal eredményeként a bér munkás nem csupán a tömegjavak előállítójaként, de ugyanezen tömegjavak fogyasztójaként lépett színre: *a munkásság létfeltételeinek, jövedelmének, fogyasztásának előmozdítása a tőke értékesülésének egyik fontos motorja.*

Az a tantusz már a baloldalon is mindenhol leesett, hogy politikai és kulturális értelemben a munkásosztály, annak szerveződési formái és társadalmi jelentősége felszámolódtott. Egyesek ezt azzal egészítik ki, hogy ez kizárólag a centrum kapitalista viszonyaira érvényes, hiszen onnét az ipar mintegy elvándorolt, ennél fogva a munkásosztály potenciális bázisa a harmadik világ ipari proletariátusa lehet. Miután a munkásosztály hanyatlásával annak képviselője is ellehetetlenült, a baloldal új, képviselhető csoportok felkutatására, valamint megteremtésére szánta rá magát. A képviselő alanyai a különféle „identitások” (egyebek mellett etnikai csoportok, szexuális orientációk), ezek azonban már szigorúan a késő- vagy posztkapitalista szubjektumok sémái mentén jönnek létre, megkérdőjelezve az autentikus forradalmi alanyiség lehetőségét.

Az már kevesebb figyelmet kap, hogy ezzel párhuzamosan a burzsoázia funkciója és szemmel látható kulturális határai is megszűntek. Nem létezik tehát osztályként az a társadalmi csoport sem, amely a termelőeszközök birtokosa, a vagyonok, a tőkék állandóságát (családon belüli áramlását), elkülönítettségét társadalmilag is megjeleníti. A részvénytársasági formák, az állam mint a tőkés szerep legfőbb *usurpator*a feleslegessé tették, és így az európai műveltségben is meghatározó súllyal szereplő izlésnek sincsen többé alanya. Föltűnő kell hogy legyen a korábban jelzett egyértelműségek után az is, hogy a 20. század második felétől a polgárság és munkásosztály *egyidejűleg* tűnt el (és az is, hogy Marx mindezt „megjósolta”).

A kapitalista társadalom két legfontosabb alanyának felszámolódtása relativizálja a kapitalizmus azon jellegadó jegyét is, hogy a termelők el vannak választva a termelőeszközöktől. Egyfelől a termelők valóban el vannak választva, ahogyan a szovjet típusú államkapitalizmusban is el voltak választva, ami azonban sokkal érdekesebb, hogy nemcsak a termelők, de jól láthatóan az egykori tőkés is el vannak immár választva a termelőeszközöktől (részvénytársaságok, államkapitalista irányítás). Másfelől ma már a saját termelőeszközét birtokló individuális entreprenőr számára a kiszolgáltatottság korábban egy

bérmunkás számára is ismeretlen foka élhető meg. Munkásosztály és polgárság híján a kettő között húzóódó legfontosabb barikád jogi artikulációja, azaz a magántulajdon intézménye is viszonylagos. Nehéz másként olvasni a Világ-gazdasági Fórum magán-, vagyis személyes tulajdontól mentes társadalomra tett disztópikus javaslatát.¹⁰

Azt, hogy a dezindustrializáció és a globális szakosodás új mintái számolják föl a polgárságot és a munkásosztályt, majd ezzel egyidejűleg ezeket a funkciókat globális léptékben újra létre is hozzák, mégsem lehet csak úgy félvállról venni. Ezeknek az osztályoknak osztályjellege, sőt az arra való lehetőség, hogy osztály mint olyan létezzen, szűnik meg végérvényesen az által, hogy többé nem egy társadalmon belül reprezentálják a termelési tényezőket.

Kapitalista spektákulum

Guy Debord okfejtése a spektákulumról lényegében úgy is felfogható, mint az első megsejtése annak, hogy a kapitalizmus eltolódik saját reprezentációja és szimulációja felé.¹¹ A spektákulum lényegében arra adott válasz, hogy miként lehetséges a társadalmi kontrollt megteremteni a jóléti kapitalizmus körülményei között. Az áruk képekként történő megjelenítése ugyanis már a tudatalatti szintjétől építi föl az új fogyasztói szubjektumot és annak szükségletportfólióját.

A szükségletek új ökonómiaja aláassa a használati érték koncepcióját és az áruforma teljes kilúgozásának feltételeit teremti meg, az áru helyett elegendő annak avatárja, a fogyasztó helyett pedig elegendő a fogyasztás szimulációja (amennyiben az lényegeszerinttöbbénem szükségletkielégítés, hanem ellenkezőleg: a *szükségleteket gyártó* ipari vertikum része). Nemcsak, hogy a kép válik az áru meghatározó megjelenésévé, amint Debord írta 1967-ben, de ilyen módon a társadalmi valóságban a szimbolikus (*Überbau*, azaz a felépítmény) elsődlegessége lesz a döntő az alappal (amik a gazdasági meghatározottság) szemben.

a kapitalizmus
saját szimulációja
felé tolódik el

A munkabér kiváltása és a profit leváltása

Miután a kapitalizmus száműzte magából a munkásosztályt, nyomasztó kérdésként nem az merül föl elsősorban, hogy ki fog termelni (a robotizációtól a migrációig, a harmadik világ munkaerő-tartalékának mobilizálásáig számos út járható), hanem az, hogy ki fog a centrumban fogyasztani? Ha nincs munkás, a munkabér sem jelenhet meg a fogyasztás oldalán.

A megcsappanó kereslet kipótlásának egyik módozata a lakosság számára közvetlenül nyújtott kereskedelmi banki hitelkihelyezés felduzzasztása. Ennek a kétezres években kikísérletezett radikális formája az érdemi hitelképességgel nem rendelkező társadalmi csoportokhoz is eljutott, amely közismert módon torkolt a 2008-as pénzügyi válságba. Mindez egy monetáris innováció kiteljesedését is elhozta: azt, hogy a pénzmennyiségre a kötelező banki tartalékráta megkötéseiről egyre inkább leváló, a kereskedelmi bankok privilégiumaként megjelenő pénzteremtés lett a legdöntőbb hatással. Ha valakinek kétségei támadnának afelől, hogy itt valójában miről is van szó, világosan fogalmaz a Bank of England kiadványa (*banks are modelled as financial intermediaries whose loans are funded by ex-nihilo creation of ledger-entry deposits that facilitate payments among nonbanks*).¹² A 2008-as válságot követően a világ pénzügyi és gazdasági erőcentrumai nem a kockázatosnak bizonyult hitelezés forrásainak kiapasztása, hanem új lelőhelyek felkutatása mellett döntöttek. Mit lehet tenni, ha a kamatok nulla közeli szinten vannak? A keresletélnéklítés globálisan

10 Ida AUKEN: Welcome To 2030. I Own Nothing, Have No Privacy And Life Has Never Been Better. *Forbes*, 2016. November 10. <<https://www.forbes.com/sites/worldeconomicforum/2016/11/10/shopping-i-cant-really-remember-what-that-is-or-how-differently-well-live-in-2030/>>

11 GUY DEBORD: *A spektákulum társadalma. Kommentárok a spektákulum társadalmához* [1967] ford. ERHARDT Miklós, Open Books, Bp. 2022.

12 ZOLTÁN JAKAB – MICHAEL KUMHOF: *Banks are not intermediaries of loanable funds—facts, theory and evidence*. Bank of England Working Paper. 761. 2018. <<http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3274706>>

Kapitalista horizont –
Részlet a *High-Rise*
(rend. Ben Wheatley, 2015)
című thrillerből, amely
J. G. Ballard *Toronyház* (1975)
című disztópikus regénye
alapján készült

mintává váló formája az úgynevezett mennyiségi lazítási politikák térnyerése volt. Ezt követően a Covid-világjárvány adott aktualitást a mennyiségi lazítás, a privatizált keynesianizmus és a segély új kombinációjából származó ötletnek. A közvetlenül a fogyasztókhöz eljuttatott *helikopterpénz és az alapjövedelem* nem más, mint egyfajta mennyiségi lazítás.¹³

Ebben a megvilágításban jól látszik, hogy az agresszív pénzteremtés új gyakorlatait hogyan lehet altruisztikus érvekkel alátámasztani (a baloldal természetesen lépre ment, és identitásadó követelésként áll elő a tőke profitabilitását helyreállító alapjövedelemre vonatkozó javaslattal). De az ötlet egy másik szempontból is kapóra jön: a jegybanki kamatlábnál ugyanis sokkal pontosabban szabályozható általa a forgalomban lévő pénz mennyisége. Olyan tervezési lehetőség, amelyből már tényleg csak a – bürokratikus-adminisztratív mechanizmusokkal adagolt – fogyasztási pénzt szabadon felhasználó egyének döntési

¹³ Lásd bővebben: VARGHA Bálint Tamás: Helikopterpénz és alapjövedelem, vagy munkaalapú társadalom? A munkabér, a segély, a hitel és a mennyiségi lazítás rövid története. *Pénzügyi Szemle*, 2022/1. 56–67.

lehetőségét kell ahhoz kiiktatni, hogy a posztkapitalista totális tervezés teljes vértetében léphessen működésbe.¹⁴ A probléma, amivel szembesülünk, nem más, mint hogy a jövedelmi transzfer az állampolgár nem költi el, erre válaszul jelenik meg a csak adott időszakon belül elkölthető, ellenkező esetben a számláról törölt, tisztán fogyasztási pénz ötlete.

Mindeddig a kapitalizmusok centrumában az egyéni tőkés profitérdeke és a vállalati üzem kohóiban, a munkaerő munkája révén megkeletkező (érték)-többlet állt. Mint láttuk, ennek fölszámolása több lépésben történt: eltűnt az egyedi tőkésérdek, eltűnt a tőkés- és a munkásosztály, a többletérték pedig nem a kapitalista üzemen belül keletkezik, ellenkezőleg: azt kívülről vetik a termelési viszonyok közé jelpénzként a központi banki monetáris tervezés agytröszkjei.

¹⁴ Támogatja ezeket a törekvéseket a digitális jegybankpénz irányába tett tapogatózás, amely ennek a technikai kereteit kínálja föl (vö. Gregory PARKER: *Central Bank Digital Currencies (CBDC) and Socialism. Implications for Economic and Social Change*. 2023. <https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=4451739>). Érdemes végiggondolni, hogy a digitális jegybankpénzre vonatkozó tervek hogyan vezetnek a pénzteremtés újraállamosításához, ezzel lényegében feleslegessé téve a kétszintű bankrendszer, a kereskedelmi bankokat.

Varoufakis belátása pontos és aktuális: a kapitalizmus megszűnt, az manapság nem több, mint a jegybanki pénzteremtés lélegeztető gépére kapcsolt szimuláció. Sharma is rámutat arra, hogy a likviditás-injekció hogyan ássa alá a kapitalizmust magát.¹⁵ Ez azt is jelenti, hogy szó sincs schumpeteri „kreatív rombolásról” a posztkapitalizmusban, hiszen egyszerűen bármi lehet *too big to fail*, így pedig a spontán csőd, a piacok öntisztulása ki van küszöbölve. A „süllyedő profitrátákkal” vívott küzdelemben ezúttal már nem volt elegendő a piac kikapcsolása, a profit teljes egészében történő mesterséges helyettesítésére van szükség.

Prekapitalista értékfogalom a digitalításban

A marxizmus mutatja meg, hogy a kapitalizmusban az érték, amely előáll, a termelési viszonyokon *belülről* jön létre. Ez nem véletlen, hiszen az a munkaérték-elmélet, amelyet Marx nem feltalál, hanem éppenséggel átvesz és továbbfejleszt, alapvetően az ipari kapitalista burzsoázia ideológiája volt az ártermelő mezőgazdaság, a földtulajdonos osztályok értékelméletével, vagyis a fiziokratákkal szemben.¹⁶ A kapitalizmus vége a korábbi évszázaddal ellentétben már egyre kevésbé kelti ezt a látszatot, ez azonban nem újdonság, inkább egy prekapitalista minta visszatérése. Így gondolta el az értéket például a nagy földrajzi felfedezések Európája – a világ korlátlan nyersanyaglelőhely, a gazdagság forrása a szerzés. Az európai dinasztiák és merkantilista királyi kamarásaik a felhalmozott nemesfém mennyiségében mérték sikerüket. A „kívül” elterülő gyarmatok senkiföldjeként és végtelenként jelent meg az elsajátítók képzeletvilágában.

A gazdaságban emellett is időről időre szerepet játszottak „pozitív externáliák”. Ilyenek a természeti erőforrások és a gazdaságon kívülként tételezett társadalmi erőforrások: a háztartás, a család reproduk-

tív munkája. A *semmitől megjelenő érték* szerepét töltik be tulajdonviszonyok radikális politikai, forradalmi átalakításai is: a bekerítések (*enclosure*), a rabszolgamunka megjelenése a 17. században Nyugaton és a 20. században a Szovjetunióban, a jobbágy és rabszolga-felszabadítások, az államosítások 1945 után Nyugaton és Keleten, a privatizáció 1979 után Nyugaton és Keleten. Ezek a politikai, gazdasági kataklizmákból származó impulzusok mintegy varázsütésre teszik hozzáférhetővé az erőforrásokat. Érdeemes látni, hogy az előbbieken szóvá tett helikopterpénz mögött megbúvó értékfogalom rokon ezzel a felfogással. Az alapjövedelem és a helikopterpénz követelése azért fontos evolúciós állomás, mert először válik áttetszővé a pénzteremtés korábbi időszakokban rejtve maradt célja a maga nyersességében. A helikopterpénz az extenzív növekedés új paradigmája. Megjelenése azt mutatja, hogy a posztkapitalizmus a digitalitás szűzföldjein terjeszkedik-terjeszkedhet tovább.

A tervezés robotizálása

A posztkapitalizmust a gazdaság financializálása, majd az érték jelpénzként való elgondolása alapozta meg. Ez az érték nem a munka eredménye, hanem a tervezők által kibocsátott pénzügyi impulzus, amely magával ragad termelőerőket, ha éppen akadnak, ha pedig nem, akkor inflációként semmisül meg. A tervezők tökéletes esze azonban még nem elég tökéletes. Itt az a kísértés nyílik meg, hogy a monetáris politika egészét öntanuló algoritmusok döntései határozzák meg. Mint korábban már szóltunk róla, ez igazán kiváló ötlet volna, ha lenne az algoritmuson kívül állóként tételezhető piac, amelynek jelzéseit csupán olvasni kell. Ezt az objektíve, a *policy*hez képest *a priori* létező piacot azonban már rég felszámolták.

a posztkapitalizmus a digitalitás szűzföldjén

terjeszkedik

15 Yannis VAROUFAKIS: *Technofeudalism, What Killed Capitalism*. Penguin Books, London, 2023., Ruchir SHARMA: The Rescues Ruining Capitalism. *The Wall Street Journal*, 2020. július 24. <<https://www.wsj.com/articles/the-rescues-ruining-capitalism-11595603720>>

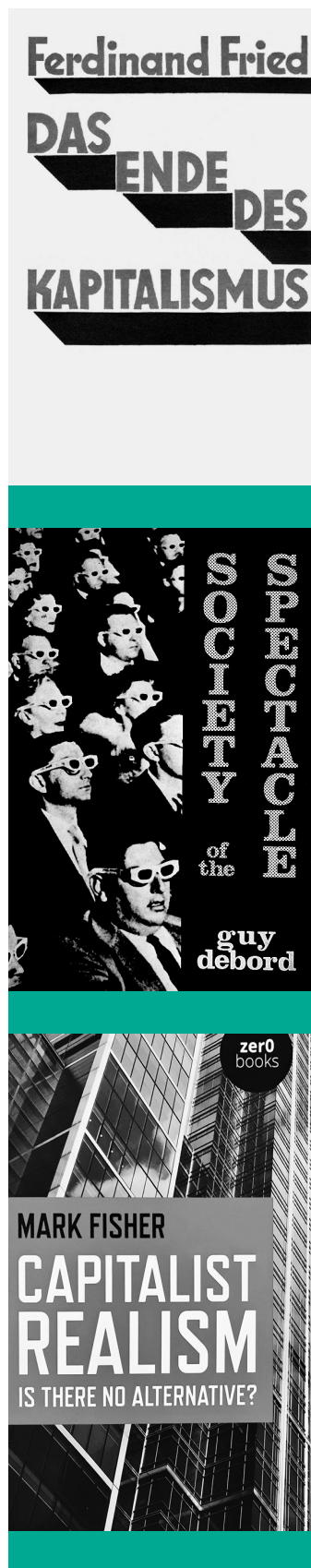
16 Paul BURKETT: The value problem in ecological economics: lessons from the physiocrats and Marx. *Organization & Environment*, 2009/2. 137–167.

A KAPITALIZMUS SZIMULÁCIÓJA

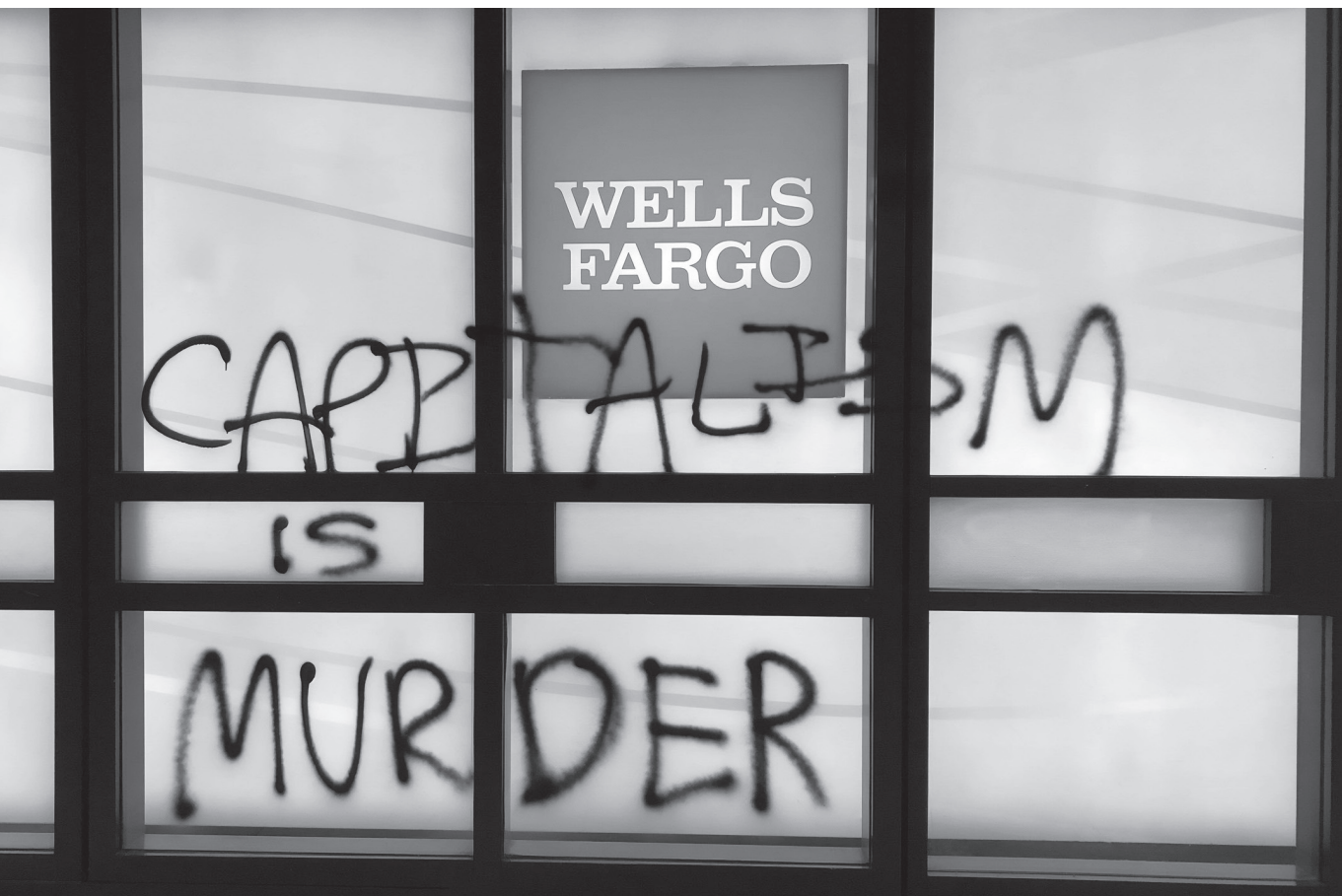
A gazdasági racionalitás (legyen az Adam Smith fantáziája vagy a tervutasításos rendszer tervezőinek fantáziája) mindig problémaforrásként, potenciálisan kiszámíthatatlanként tekintett az emberre. Logikus betetőzése hát az ember és közösségei spontaneitásából fakadó kockázatok minimalizálása. De a kapitalizmus felszámolása nem fog itt megállni, fel fogja számolni azokat is, akik felszámolják. Kapitalizmus nem létezhet, úgy érve: nem fejlődhet és nem maradhat mozgásban úgy, hogy a célja ön maga, kapitalizmus annyiban létezik, amennyiben a célja saját maga felszámolása. Aminek a célja a kapitalizmus, az a kapitalizmus szimulációja.

A kapitalizmus szimulációja lényegében nem egyéb, mint az az állapot, amelyben már „feltalálták” a profit (a többletérték) leváltását a mesterséges likviditásteremtéssel, de még uralkodók azok a társadalmi megoldások, amelyek az elosztás során nem tudnak eltekinteni az érdem, a munka paradigmájától, valamint a populáció pacifikálásának, kontrolljának is kézenfekvő formájaként kínálkozik a munkaviszony. Ezért van szükség legalább a kapitalizmus társadalmi valóságát illetően bizonyos látszatok fenntartására. A kapitalizmus szimulációja ezzel együtt nem véletlenül idézi a kapitalizmus korábbi korszakait és záródik egyúttal jövőtlenné. Időperspektívája ugyanis egyfelől az „örök jelen” (a média és a nyilvánosság az emlékezet teljes hiányával operálva képes a szenzációt tálalni – így Debord), másfelől a minden új elgondolásától mereven elzárkózó nosztalgikus emlékezet a kultúrában (*remake*-ek, *retro design* – amint Fisher írja). Éppen azért van ez így, mert a kapitalizmus történelmi továbbfejlődése megakadt. Összefoglalva azt mondhatjuk, hogy *éppen a kapitalizmus szimulációjának időperspektívái keltik azt a látszatot, hogy a kapitalizmus nem leváltható, miközben valójában a kapitalizmus kimúlása bizonyítékaiként kellene látnunk őket.* A kapitalizmus persze nem egyetlen pillanatban ér véget, és főképp nem mindenütt. A kapitalizmus vége inkább vírus, amely átrendezi a világkapitalizmus logikáját, de mint minden más történelmi fordulat, nem egyenlően érinti meg a különféle szereplőket, és egyetlen ponton bekövetkező fejlődése paradox hatásokat indíthat el a rendszer más pontjain. Mindez nem változtat azon a tényen, hogy a rendszer lényegét adó algoritmus, úgymond, újrakódolódik.

A kapitalizmus mindig képes magát megújítani, egészen odáig, hogy kész saját alapjait is felszámolni. Hogy ez egyetlen pillanatban, ráadásul mindenütt egyszerre menjen végbe, az éppolyan kevésbé valószínű, mint a kapitalizmus kialakulása során volt. Az, hogy itt meg ott „még kapitalizmus van”, nyilvánvalóan számtalan empiriával alátámasztható, a rendszer lényege, a fejlődés iránya azonban visszavonhatatlanul megváltozott. Az, hogy a kapitalizmus a centrumban felszámolta magát, természetesen a világrendszer szintjén is fontos következményekkel jár. Egyfelől jelzi a nyugati gazdasági, hatalmi tömb globális jelentőségének háttérbe szorulását a még telivér(nek tűnő) ázsiai kapitalizmusokkal szemben; másfelől, a kapitalizmus meghaladásának lehetséges horizontját ezen társadalmak felé is kijelöli; harmadrészt pedig a globális hatalmi architektúrában elfoglalt kivételezett helyzeténél fogva a nyugati tömb képes a szimuláció mintáinak elterjesztésére, valamint a *kapitalista skanzen* fenntartásával járó következmények, költségek továbbhárítására. Az akár igaz is lehet, hogy a kapitalizmus szimulációja azon az áron valósul meg, hogy másutt kapitalizmus van – ez azonban a kapitalizmus és más termelési módok szimultán létezésének kapcsolatában is elmondható. Tévedés ez alapján azt gondolni, hogy emiatt a kapitalizmus szimulációjának logikája nem terjedhet el mindenütt. Ugyanis legkorábban csak akkor derülhet ki, hogy nem fenntartható, ha majd ez a forma mindenütt elterjedt. A (soha) nem fenntartható (mert dialektikus) fejlődés dinamikájától idegen, hogy csak azért

Posztkapitalizmus – Ferdinand Fried *A kapitalizmus vége* című, 1931-ben megjelent könyvének címlapja, Guy Debord 1967-ben megjelent *A spektakulum társadalmá* című könyvének 1983-as angol nyelvű kiadása és Mark Fisher *Kapitalista realizmus* című könyvének első, 2009-es kiadása

Antikapitalizmus –

A szabadpiaci rendszer gyilkos voltát emlegető graffiti a koronavírus-járvány alatt Washington D.C.-ben (Library of Congress)

nem megy be egy zsákutcába, mert az ki van táblázva; az utca végén felmerülő ellentmondásokat – melyeket egyébként az utca elejétől hordozott – az utca végén haladja meg.

A KAPITALIZMUS „VÉGE”

Röviden tehát, a kapitalizmus szimulációja válasz a kapitalizmus centrumban bekövetkezett végére; ez a válasz egyben a kapitalizmus vége is. Ám nincsen olyan, hogy a kapitalizmus „vége” a rá adott válasz nélkül! Azonban nem jelenti, hogy szükségszerű volna, hogy csak egyetlen válasz adható. Mire a kapitalizmus mindenütt elterjedt, középen (értsd: a centrumban) kilyukadt. Pontosan ez az a tátongó semmi, amelybe a nyugati társadalmak éppen most aláhullanak. Tévedés azt hinni, hogy a kapitalizmus szimulációja tompítja ezt a zuhanást, ellenkezőleg: lehetővé teszi, hogy minden lemming kimenjen a sziklafalra és leveesse magát onnan.

A kapitalizmus baloldali kritikájának teljes eredménytelenségét éppen az adja, hogy mindenáron életben kívánja tartani a kapitalizmus létezésének fikcióját.¹⁷ Ilyen módon a kapitalizmus szimulációjának egyik leghasznosabb szolgálóleánya, hiszen kívülről kezekedik a látszat fenntartásáért. Nemcsak a kapitalizmus öntudatra ébredéséhez járult hozzá a szocializmus, hanem a kapitalizmus szimulációja is profitál belőle. Figyelemre méltó, hogy a marxisták annyit koncentráltak arra, hogy Marx be nem igazolódott jóslatait kimagyarázzák, hogy egyszerűen nem észlelték, hogy bizonyos nevezetes jóslatok valóban beteljesedtek. Az, hogy mindez láthatóvá válhatott a számunkra, egyben bizonyíték arra is, hogy jelenünket nagyobb távolság választja el a kapitalizmustól és a szocializmustól, mint ezt a kettőt egymástól valaha is. ■

¹⁷ Lásd bővebben: Kiss Viktor: *Kívül/Belül. Egy új politikai logika*. Napvilág, Bp. 2021.